Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 229–250.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.13

Józef Sebastian Pelczar

Paweł Borto
pawel.borto@kul.pl https://orcid.org/0000-0001-9873-4368
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II https://ror.org/04qyefj88

Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Józef Sebastian Pelczar urodził się 17 stycznia 1842 roku w Korczynie k. Krosna w rodzinie średniozamożnych rolników. Po ukończeniu szkół w Rzeszowie (1850–1858) i w Przemyślu (1858–1860, gimnazjum przy seminarium przemyskim) w roku 1860 wstąpił do seminarium duchownego w Przemyślu. Ukończył je w roku 1864 i po święceniach rozpoczął pracę duszpasterza w Samborze. W roku 1865 rozpoczął studia w Rzymie w *Collegium Romanum*. Już w 1866 roku, po sześciu miesiącach studiów, zdał egzamin licencjacki z teologii, upoważniający go do podjęcia studiów doktorskich. Ponieważ regulamin uniwersytetu nie przewidywał możliwości skrócenia czasu studiów, dalszą ich część odbył na uniwersytecie Sapienza prowadzonym przez dominikanów i przedstawił pracę doktorską pt. *Ex institutione Christi vera ejus est dos et una: in fide, caritate, regimine*. Stopień doktora teologii otrzymał 10 grudnia 1866 roku. Studia z prawa kanonicznego podjął zaraz po uzyskaniu licencjatu kościelnego z teologii dogmatycznej i ukończył je na uniwersytecie św. Apolinarego (późniejszy Uniwersytet Laterański) 1 kwietnia 1868 roku, przedstawiając pracę pt. *De cohabitatione clericorum cum mulieribus*.

Studia rzymskie i formacja intelektualna Józefa Sebastiana Pelczara głęboko naznaczyły jego myślenie teologiczne. Po pierwsze, zamieszkując Kolegium Polskie w Rzymie, miał okazję spotykać Piusa IX, który odwiedzał nową siedzibę polskich studentów teologii. Tutaj są więc korzenie

głębokiego szacunku Pelczara do instytucji papiestwa. Po drugie, intelektualna formacja, którą otrzymał, była nacechowana duchem neoscholastyki królującej wówczas w Kolegium Rzymskim prowadzonym przez jezuitów, gdzie Pelczar studiował. Słuchał tam wykładów takich znanych postaci jak G. Perrone SJ (teolog wykładający w duchu odnowionego tomizmu), J. Franzelin (dogmatyk), A. Ballerini (moralista), V. Cardella (dogmatyk), F. S. Patrizi (biblista).

Po powrocie z Rzymu w latach 1868–1877 pracował najpierw na terenie diecezji przemyskiej jako wikariusz w Wojutyczach i potem w Samborze (1868–1869), a następnie został mianowany prefektem studiów i profesorem seminarium duchownego w Przemyślu, pełniąc zarazem różne funkcje w kurii biskupiej (1869–1877). Wykładał teologię pastoralną (od 1870) oraz prawo kanoniczne (od 1873).

W 1875 roku, w związku z koniecznością zmiany miejsca zamieszkania z powodu stanu zdrowia, ubiegał się o katedrę teologii pastoralnej na Uniwersytecie Jagiellońskim. 19 marca 1877 roku cesarz podpisał jego nominację profesorską i ostatecznie Pelczar otrzymał katedrę historii i prawa kościelnego. Dopiero w 1880 roku objął katedrę teologii pastoralnej. W 1881 roku został wybrany dziekanem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w roku 1882 rektorem tegoż uniwersytetu (do 1883). Przez cały ten czas Pelczar starał się o podniesienie rangi Wydziału Teologicznego i w 1885 roku, ponownie wybrany na dziekana, doprowadził do przywrócenia Wydziałowi prawa do doktoryzowania. Poważany przez studentów za porywające wykłady i przez społeczność akademicką za zdolności organizacyjne, funkcję dziekana pełnił trzykrotnie (1881–1882, 1884–1885, 1890–1891).

W czasie pracy na uniwersytecie na różne sposoby troszczył się o właściwe intelektualne i duchowe kształcenie młodzieży akademickiej. Stąd np. w maju i w czerwcu 1884 roku wygłosił siedem konferencji apologetycznych na temat przyczyn niewiary i potrzeby religii (zostały wydrukowane w roku 1885 i wznowione w roku 1890), a w roku 1890 wykład pt. *Rewolucja francuska wobec religii*. Okres ten był również naznaczony troską o to, aby sprzeciwić się pojawiającym się wśród studentów tendencjom socjalistycznym. Z inicjatywy Pelczara w roku 1896 powstało czasopismo „Prawda", wydawane trzy razy w miesiącu (pierwszym redaktorem został ks. Flis). Pelczar w różnych miejscach zabiegał o fundusze na ten cel.

Pelczar włączył się również w szeroko rozumianą pracę społeczną. W 1892 roku przyczynił się do otwarcia przytuliska dla służących chorych lub bezdomnych. W 1894 roku, widząc, że nie istnieje zgromadzenie

zakonne, które zajmowałoby się służącymi, powołał do istnienia Zgromadzenie Służebnic Serca Jezusowego oraz ufundował jego dom.

W tym czasie Pelczar publikował również wiele pozycji poświęconych kształtowaniu duchowości kapłańskiej i duchowości zakonnej.

W roku 1898 został mianowany biskupem pomocniczym w Przemyślu, a po śmierci bpa Łukasza Sołeckiego w 1900 roku – biskupem diecezji przemyskiej.

Biskup Józef Sebastian Pelczar zmarł 28 marca 1924 roku.

Jan Paweł II beatyfikował go 2 czerwca 1991 roku, a kanonizował 18 maja 2003 roku.

Biogram opracowano na podstawie: Bar [1966], Przybyszewski [1975], Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum [1987], Piech [1995], Kasperkiewicz [2000], Piech [2009–2010].

Twórczość naukowa. Do roku 1899, a więc w latach pracy naukowej i dydaktycznej, Pelczar wydał sto pozycji (zarówno książek, jak i mniejszych druków), a do końca życia opublikował w sumie 625 pozycji różnej objętości (wliczone są w to liczne listy pasterskie, ogłoszenia urzędowe czy zarządzenia, ale również pozycje o wiele bardziej obszerne) [Bar, 1966: 216–265]. Bibliografia ta obejmuje niekiedy druki okazyjne i bardzo krótkie, jak choćby *Mowa na nabożeństwie żałobnem za duszę śp. Józefa Dietla miana dnia 21 stycznia 1878 roku w kościele N.P. Maryi w Krakowie* (Red. „Czasu", Kraków 1878, ss. 16) czy też *Toast „Kochajmy się!" X. Dra Józefa Pelczara Profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego na obiedzie danym na uczczenie Marszałka Krajowego hr. Ludwika Wodzickiego w dniu 6 lutego 1878* ([b.w. i m.] 1878, ss. 2).

Ważnym wątkiem w twórczości Pelczara były dzieła poświęcone życiu duchowemu. Ten obszar refleksji teologicznej związany był z jego pastoralną wrażliwością i zainteresowaniem teologią pastoralną [Bar, 1966: 286]. Chęć kształtowania dojrzałych chrześcijan ujawnia się już w pierwszej publikacji, pt. *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska* (Przemyśl 1873, ss. 568; potem poszerzona do dwóch tomów i wydawana jeszcze ośmiokrotnie) oraz w kolejnych poświęconych życiu kapłańskiemu i zakonnemu: *Rozmyślania o życiu kapłańskim, czyli ascetyka kapłańska. Cz. 1–2* (Wyd. 2, Drukarnia „Czasu", Kraków 1897, ss. 496); *Rozmyślania o życiu zakonnem dla zakonnic* (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1898, ss. 451); *Podręcznik do adoracyi Przenajśw. Sakramentu* (Wyd. 2, Przemyśl 1903, ss. 466). Zresztą ujawniają to jego wspomnienia, w których zapisał o powierzeniu mu katedry teologii pastoralnej następujące słowa: „Tej katedry wcale się nie spodziewałem, ale ją wkrótce bardzo pokochałem, bo mi nastręczała pożądanej sposobności do wyrabiania ducha kapłańskiego

w alumnach. Tymczasem dawny zapał do historii nieco ostygł" [Bar, 1966: 283]. Warto nadmienić, że publikacja *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska* jako oryginalna synteza oparta na klasycznych źródłach ascetycznych przez pół wieku była podręcznikiem wprowadzającym w zagadnienia życia duchowego w seminariach duchownych oraz służyła wielu świeckim. W ocenie niektórych było to jedno z najwybitniejszych dzieł z zakresu duchowości w polskiej literaturze teologicznej przełomu wieków XIX i XX [Piech, 2009–2010; Gajda, 2011: 98].

Wykształcenie w dziedzinie prawa kanonicznego również zaznaczyło się w publikacjach autorstwa Pelczara. Należy tu przywołać następujące pozycje*: Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austryi, w Prusach i w Królestwie Polskim* (Drukarnia W. L. Anczyca i Sp., Kraków 1882, ss. 687, wielokrotnie wznawiane); *Dodatek do czwartego wydania dzieła pt. „Prawo małżeńskie katolickie…"* (Drukarnia J. Czerneckiego, Kraków 1918, ss. 33); *Ważniejsze zmiany i uzupełnienia w prawie kościelnem według nowego kodeksu* (Drukarnia Zagajewskiego i Łazora, Przemyśl 1918, ss. 187) [Bartel, 1975].

Kolejnym aspektem obecnym w pracy naukowej Pelczara były publikacje związane z refleksją nad głoszeniem kazań i homilii. Sam był autorem wielu opublikowanych kazań, lecz w jego dorobku należy wyróżnić również kilka prac poświęconych sztuce głoszenia kazań. Można tu przywołać szczególnie następujące pozycje: *Zarys dziejów kaznodziejstwa w kościele katolickim. Cz. 1. Kaznodzieje greccy do IX wieku, łacińscy do XVI wieku. Cz. 2. Kaznodzieje Polscy* (Drukarnia „Czasu", Kraków 1896); *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele Katolickim. Dodatek do cz. 2* (Sp. Wyd. Polska, Kraków 1897); *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele Katolickim. Cz. 3. Kaznodzieje ludów Słowiańskich, Romańskich i Germańskich* (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1900, ss. 473); *Prawienie kazań. Wskazówki dla pasterza dusz* („Przegląd Homiletyczny" 1923, t. 1, s. 2–3).

Przywołane powyżej obszary działań naukowych Pelczara ukazują jego szerokie zainteresowania. I choć tematycznie nie są one bezpośrednio związane z uprawianiem apologii czy apologetyki, to wyrażają troskę o rozwój Kościoła i jakość jego życia duchowego. Nieco bliższe zamysłowi apologii są natomiast prace poświęcone przybliżeniu postaci papieży jego czasów. Chodzi zwłaszcza o dzieła: *Pius IX i jego wiek. T. 1–3* (Drukarnia W. L. Anczyca i Sp., Kraków 1880–1881), które Piech oceniał następująco: „Praca ta była pierwszą w języku polskim obszerną publikacją poświęconą bł. Piusowi IX i jego czasom, opartą na gruntownych badaniach dostępnych źródeł, w znacznej mierze osobistych wspomnieniach i należycie wykorzystanej literaturze przedmiotu. Trwałą jej zaletę

stanowi nagromadzenie ogromnego materiału szczegółowego do historii tego pontyfikatu i obszerne potraktowanie dziejów Kościoła polskiego. Napisana jasno i przystępnie, barwnym językiem, cieszyła się dużym zainteresowaniem i uznaniem w szerokich kołach inteligencji polskiej, a nawet włoskiej" [Piech, 2009–2010: 183.1]; *Pius IX i Polska* (Drukarnia Towarzystwa Powściągliwość i Praca, Miejsce Piastowe 1914); *Leon XIII jako uczeń, kapłan i papież. Mowy miane dla uczczenia dyamentowego jubileuszu kapłaństwa Ojca Świętego Leona XIII* (Drukarnia „Czasu", Kraków 1898). Wszystkie wymienione publikacje w pewnym sensie są apologią papiestwa – nie tyle w znaczeniu apologii urzędu rozpatrywanego samego w sobie, ile urzędu sprawowanego przez poszczególnych następców Piotra.

Na zauważenie w tym kontekście zasługuje również książka, która jest owocem pielgrzymki Pelczara do Ziemi Świętej. Jak wskazuje sam tytuł, autor nie tylko zwrócił uwagę na miejsca święte, ale także interesował się obecnym na tym terenie islamem. W tym znaczeniu książka *Ziemia Święta i Islam, czyli szkice z pielgrzymki do Ziemi Świętej. Cz. 1–2* (Lwów 1875) ujawnia zainteresowanie autora nie tylko religią chrześcijańską, ale również religią zupełnie obcą (islamowi poświęcona jest krótsza cz. 2 – ss. 232, cz. 1 – ss. 464).

Najbardziej znaczące dzieła z zakresu apologii i apologetyki to:

1) *Konferencye apologetyczne o przyczynach niedowiarstwa w naszych czasach i o potrzebie religii miane w roku 1884 w Krakowie* (Drukarnia W. L. Anczyca i Sp., Kraków 1885, ss. 123) – jest to tekst siedmiu konferencji wygłoszonych w Krakowie i wydanych rok później oraz wznowionych i uzupełnionych. Konferencje dotyczą kolejno następujących zagadnień: przyczyn niewiary we współczesnym świecie (dwie części), potrzeby religii dla rozumu, potrzeby religii dla woli, potrzeby religii dla serca, potrzeby religii dla rodziny, potrzeby religii dla społeczeństwa, dobrodziejstw wyświadczonych przez religię katolicką narodowi polskiemu, obojętności religijnej (konferencja dodana w drugim wydaniu z roku 1890). Drugie wydanie liczy 92 strony i ukazało się nakładem Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jest to klasyczny traktat apologetyczny wskazujący na historyczne przyczyny niewiary oraz argumentujący za koniecznością religii na podstawie refleksji nad życiem jednostki i różnych społeczności.
2) *Rewolucja francuska wobec religii. Odczyt miany 23 lutego 1890 r. na dochód Towarzystwa Wzaj. Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego, powiększony dopiskami* (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1890, ss. 28) – to tekst analizujący wydarzenia związane z rewolucją francuską oraz prześladowaniem ludzi

wierzących i duchowieństwa. Uznając rewolucję francuską za jedno z najważniejszych wydarzeń nowożytności mających wpływ ideowy nie tylko na Francję, ale i na świat, Pelczar stawia sobie pytanie o powody tych wydarzeń w kraju, który dotąd uważany był za ostoję katolicyzmu. Jego zdaniem stało się to możliwe wskutek upadku wiary u pewnej części społeczeństwa francuskiego, a zwłaszcza działalności „mistrzów niedowiarstwa", takich jak Voltaire, Lamettrie, Lamarck, Helvetius, d'Holbach, Lagrange, Rousseau. Oprócz tego powody wybuchu rewolucji Pelczar widział w niedostatecznym kształceniu ludzi w prawdach wiary przez duchowieństwo oraz w opowiadaniu się przez duchownych za poglądami nieortodoksyjnymi i w upadku moralności. Po wskazaniu głównych przyczyn autor tekstu komentuje najważniejsze wydarzenia związane z rewolucją, opisując również niektóre okrucieństwa i tendencje do podporządkowania Kościoła państwu.

3) *Masonerya, jej początki, organizacja, ceremoniał, zasady i działanie* (Drukarnia Udziałowa, Przemyśl 1905, ss. 124) – książka ta miała wiele wydań poszerzonych o pewne informacje. Pelczar opatrzył ją dopiskiem, że została napisana według pewnych przeważnie masońskich źródeł. Wydanie czwarte z roku 1914 jest znacznie poszerzone i liczy 444 strony (32 rozdziały i dwa dodatki). Pelczar omówienie tej tematyki rozpoczął od wyjaśnienia nazwy oraz historii i celu powstania masonerii. Następnie poddał analizie sposób funkcjonowania masonerii w obszarze etycznym, religijnym, politycznym i społecznym. Tę pierwszą część tego dzieła zamyka omówienie stosunku Stolicy Apostolskiej do ruchu masońskiego. Wprawdzie podział na rozdziały tego nie wskazuje, ale w dalszej części omawianej publikacji zostaje podjęta bardziej szczegółowa analiza zagadnień związanych z historią masonerii (początki i rozwój w XVIII wieku, inne organizacje zbliżone do masońskich), jej organizacją i rytuałem, przyjmowaniem członków oraz charakterystyką lóż masońskich w różnych krajach i na różnych kontynentach. Ostatni z rozdziałów poświęcony jest sposobom przeciwstawiania się masonerii, a dodatki zawierają charakterystykę polskich lóż masońskich w wieku XVIII i XIX oraz omówienie działalności masonerii w latach 1914–1917. Jak zaznacza Piech [2009–2010: 184], było to dzieło bogate w ciekawe oraz niekiedy mało lub w ogóle nieznane informacje i spotkało się z dużym zainteresowaniem.

4) *Obrona religii katolickiej. T. 1. Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników* (Księgarnia

A. Juszyńskiego, Przemyśl 1911, ss. 258). Jest to pierwsza z całego szeregu zaplanowanych publikacji mających na celu wyjaśnienie podstawy i treści „religii katolickiej". Wraz z innymi duchownymi z Przemyśla Pelczar postanowił w ten sposób odpowiedzieć na różnorakie przejawy kwestionowania religii w życiu społecznym i osobistym. Przewidziano wiele konferencji i wydanych potem publikacji, które miały być „oparte na ścisłych badaniach naukowych, a jednak popularne, tak że z nich korzystać mogą także i starsi uczniowie". *Obrona religii katolickiej* jako pierwszy tom planowanej serii miała charakter wstępny i tylko zarysowywała pewne zagadnienia, które miały być pogłębione w następnych tomach. Planowano je poświęcić takim zagadnieniom jak: Bóg, dusza, Objawienie, Chrystus, Kościół, tajemnice wiary i etyka [Pelczar, 1920]. W swej treści pierwszy tom serii *Obrona religii katolickiej* nawiązuje do *Konferencji apologetycznych*. Jednak jego struktura jest nieco inna. Rozpoczyna go rozdział poświęcony refleksji nad zjawiskiem religii. Omówione w nim zostają definicje, istotne wymiary i błędne spojrzenie na to zjawisko. W rozdziale II przedstawione jest omówienie początków religii oraz religii współcześnie istniejących. Jest to dość szczegółowy przegląd religii obecnych na całym świecie. Rozdział III stawia sobie za cel odpowiedź na pytanie, co religia katolicka daje rozumowi. Odpowiadając na nie, Pelczar wskazuje na powszechność pytań o istotę Boga i przeznaczenie człowieka, odpowiedzi filozofów i innych religii na te kwestie, konieczność Objawienia i jego niesprzeczność z poznaniem rozumowym, wiarygodnych świadków potwierdzających prawdę Objawienia (wielkie postaci i konwertytów). W rozdziale IV autor podejmuje się przedstawienia tego, co religia wnosi w obszar ludzkiej woli, a więc w jaki sposób wspomaga człowieka w dążeniu do dobra i uświęca go. W rozdziale V Pelczar stawia sobie zadanie odpowiedzenia na pytanie, co religia katolicka daje sercu, i wskazuje, że czyni to poprzez odpowiedź na pragnienie szczęścia zarówno przez wzbudzanie w człowieku miłości, jak i ukazywanie piękna stworzenia oraz pocieszanie człowieka w obliczu cierpienia i śmierci. Rozdział VI poświęcony został odpowiedzi na pytanie o znaczenie religii dla rodziny. Wskazane są tu takie jej funkcje jak obrona trwałości rodziny, równość kobiety, godność dzieci. W rozdziale VII omówione zostaje znaczenie religii dla życia społecznego. Podjęte zostają zarówno tematy klasyczne (a więc relacja między społecznością świecką i religijną), jak i aktualne zarzuty stawiane Kościołowi (problem inkwizycji, stosowania kary śmierci,

uprzywilejowania bogatych, stosunek Kościoła do nauki, stosunek Kościoła do postępu itp.). W rozdziale VIII Pelczar postanowił ukazać, w jaki sposób katolicyzm wspierał naród polski – zarówno u początków jego dziejów, jak i później. W rozdziale IX z perspektywy historycznej autor przeanalizował rozwój postawy niewiary, włączając w to omówienie dziejów związanych z herezjami i rozłamami w chrześcijaństwie. Rozdział X poświęcony został zjawisku rozprzestrzeniania się postawy niewiary (czynniki przyczyniające się do tego oraz źródła rozprzestrzeniania się takiej postawy), a rozdział XI bliższej analizie przyczyn tego zjawiska.

5) *Tajemnice religii katolickiej – rozprawy dogmatyczne dla ludzi wykształconych. Obrona religii kat. T. 7* (Drukarnia Towarzystwa „Powściągliwość i Praca", Przemyśl 1917, ss. 622). Jest to najlepsza z prac Pelczara, napisana językiem prostym i przystępnym. Stanowi ona rodzaj podręcznika dogmatyki dla ludzi świeckich. Praca ta zawiera niemal całościowy wykład doktryny wiary chrześcijańskiej oparty na metodzie scholastycznej [Piech, 2009–2010: 186]. Rozdział I, mający charakter wstępny, zawiera najważniejsze zagadnienia związane z rozumieniem wiary, a więc znaczenie Objawienia dla wiary, wynikające z Objawienia istnienie reguły i przedmiotu wiary, Urzędu Nauczycielskiego Kościoła oraz kwestie związane ze źródłami prawdy objawionej. W rozdziale II omówione zostają zagadnienia związane z istotą, genezą, łaską i cechami wiary. Rozdział III poświęcony został przedstawieniu tajemnicy Trójcy Przenajświętszej. W rozdziale IV podjęte zostało wyjaśnienie prawdy o stworzeniu z uwzględnieniem klasycznych treści wykładanych przez teologię oraz aktualnych pytań stawianych przez nauki i filozofię. Rozdział V poświęcony został przybliżeniu nauki o aniołach. Rozdział VI mówi o stworzeniu pierwszych ludzi (z uwzględnieniem takich zagadnień, które pojawiły się dopiero w nowożytności, jak poligeneza, teoria ewolucji itp.). W rozdziale VII omówione zostało zagadnienie upadku pierwszych rodziców. Rozdział VIII poświęcony został wyjaśnieniu nauki o opatrzności Bożej. W rozdziale IX wyjaśniona została katolicka doktryna dotycząca Wcielenia, a w kolejnym – X rozdziale – treść prawdy wiary o Bożym macierzyństwie Maryi. W logicznym następstwie rozdział XI poświęcony został wyjaśnieniu prawdy o odkupieniu. W rozdziale XII przedstawiono naukę o łasce uczynkowej, natomiast w XIII wyjaśniono zagadnienia związane z usprawiedliwieniem, łaską uświęcającą i znaczeniem dobrych uczynków. Następna część pracy została

poświęcona sakramentom. I tak, w rozdziale XIV omówione zostały sakramenty w ogólności oraz chrzest i bierzmowanie, w rozdziale XV – sakrament ołtarza i rzeczywista obecność Chrystusa w Eucharystii, XVI – ofiara mszy świętej, XVII – komunia święta, XVIII – sakrament pokuty, XIX – odpowiedzi na zarzuty przeciwko spowiedzi, XX – zagadnienie odpustów, XXI – sakrament „ostatniego namaszczenia", XXII – sakrament kapłaństwa, XXIII – sakrament małżeństwa. Kolejna część tej publikacji poświęcona została prawdom ostatecznym: w rozdziale XXIV omówiono zagadnienie śmierci i sądu szczegółowego, w rozdziale XXV przeznaczenie do łaski i chwały lub odrzucenie na wieki. Dalsze rozdziały dotyczą stanu człowieka po śmierci. W rozdziale XXVI omówione zostało rozumienie obcowania świętych i obecności świętych w niebie, w rozdziale XXVII czyśćca, a w rozdziale XXVIII piekła. Rozdział XXIX poświęcony został wyjaśnieniu prawdy o zmartwychwstaniu ciał, końcu świata, sądzie ostatecznym i nowym stworzeniu.

6) *Rewolucja francuska wobec religii katolickiej i jej duchowieństwa* (Drukarnia J. Łazora, Przemyśl 1922, ss. 44) – jest to nieco poszerzona wersja odczytu z roku 1890. Książka zasadniczo powtarza treści zawarte we wspomnianym odczycie, ale zostały one przywołane w zmienionym kontekście historycznym jako swego rodzaju ostrzeżenie dla Polski, aby naród nie wszedł na drogę rewolucji francuskiej, która „niejedno złe usunęła, ale z drugiej strony pod hasłem wolności, braterstwa i publicznego dobra skrępowała wolność religijną i polityczną, uprawniła bezbożność, pomnożyła zbrodnie i wytoczyła strumienie krwi bratniej". Pelczar postrzega tu zasady religii katolickiej oraz wolność Kościoła jako chroniące Polskę przed prądami socjalizmu, radykalizmu i bolszewizmu. Opublikowana wcześniej analiza wydarzeń związanych z rewolucją francuską stała się argumentem o charakterze historycznym na rzecz utrzymania dawnego porządku.

Warsztat apologety

Nawiązania

Pelczar kształcił się w duchu neoscholastyki rozwijanej w Kolegium Rzymskim. Można tu przywołać takie postacie jak G. Perrone SJ (neo-

tomista), J. Franzelin (dogmatyk), A. Ballerini (moralista), V. Cardella (dogmatyk) czy F. S. Patrizi (biblista), jako najbardziej znanych przedstawicieli tej szkoły, mających wpływ na myśl Pelczara. Zdobyte w tym środowisku rzymskie wykształcenie określiło jego sposób myślenia i argumentacji.

Pierwszym wymiarem, który rzuca się w oczy przy spotkaniu z myślą Pelczara, jest to, iż dla właściwego poznania Boga uznawał konieczność nie tylko refleksji o charakterze intelektualnym, ale również odpowiedniego życia duchowego. Wprawdzie część dzieł zwracających na to uwagę ma charakter wyraźnie ascetyczny i można odnieść wrażenie, iż refleksja apologetyczna i ta związana z życiem duchowym to dwa oddzielne nurty, jednak są w obrębie dzieł typowo apologetycznych miejsca, w których późniejszy biskup przemyski nawiązuje do etycznych uwarunkowań poznania Bożych prawd. Dochodzi to do głosu zwłaszcza w dziełach omawiających przebieg rewolucji francuskiej. W powyższym ujęciu można więc dostrzec dominującą rolę neoscholastycznych podziałów na poszczególne dyscypliny, ale zarazem świadomość, iż kwestia poznania Boga nie zależy wyłącznie od wymiaru intelektualnego.

Niemniej należy podkreślić, iż przyjmując za punkt odniesienia założenia neoscholastyczne, Pelczar uznawał wartość poznawczą rozumu i kładł szczególny nacisk na jego znaczenie w refleksji apologetycznej i teologicznej. Refleksja teologiczna omawianego autora kształtuje się w myśl zasady św. Tomasza z Akwinu, aby właściwie rozróżniać oraz ukazywać relacje pomiędzy rozróżnionymi wymiarami badanej rzeczywistości. Jego traktaty apologetyczne cechują się właśnie próbą takiej dogłębnej analizy. Nie jest to jednak tylko analiza uwzględniająca wymiar teoretyczny i abstrakcyjny. W niektórych omawianych treściach dochodzi do głosu świadomość znaczenia historii dla zrozumienia danego zagadnienia (szczególnie w tekstach o masonerii i rewolucji francuskiej) oraz znaczenia uwzględnienia aktualnych pytań związanych z rozwojem nauk. W tym sensie myśl apologetyczna Pelczara nie tylko sięga po argumentację ściśle logiczną i abstrakcyjną, lecz również uwzględnia historyczne uwarunkowania, a przede wszystkim jest wrażliwa na aktualnie stawiane pytania będące wynikiem rozwoju nowych nauk i nowego kontekstu omawianych problemów. Wyraźnie świadczy o tym odwoływanie się do najnowszej literatury, a nie tylko do klasycznych dzieł.

Kształtując swe poglądy, Pelczar starał się o uwzględnienie jak najszerszej literatury, także – a nawet przede wszystkim – zagranicznej. Wiele na ten temat mówią jego wykłady z historii i teologii pastoralnej, dla których wskazana bibliografia odwołuje się szeroko do autorów

zagranicznych [Piech, 2009–2010: 174–175]. Również analiza dzieł apologetycznych Pelczara wskazuje, iż oprócz odwoływania się do klasycznych źródeł (Pismo, Ojcowie Kościoła, filozofowie chrześcijańscy ze szczególnym uwzględnieniem św. Tomasza) przywołuje on poglądy współczesnych mu zarówno autorów katolickich, jak i autorów, z którymi polemizował. Jako przykład może posłużyć bibliografia I rozdziału książki *Obrona religii katolickiej. T. 1*. Przy definiowaniu religii Pelczar odwołuje się tu do poglądów św. Tomasza z Akwinu z jego klasyczną definicją religii, do św. Augustyna, ale także uwzględnia opinie filozofów i uczonych nowożytnych (Strauss, Fichte, Comte, Schelling itp.). Sięga również do najnowszej wówczas publikacji I. Radziszewskiego *Geneza religii w świetle nauki i filozofii* (1911), polemizuje z przedstawicielami nurtu modernistycznego oraz wieloma innymi autorami nowożytnymi zarówno krytykującymi klasyczną naukę Kościoła, jak i stającymi w jej obronie. Znamienne jest, że na zaledwie 13 stronach tekstu można znaleźć odwołania do myśli prawie 40 autorów zagranicznych, nie wspominając o odwołaniach do Pisma Świętego, klasyków myśli chrześcijańskiej i nowożytnych autorów polskich.

Poglądy Pelczara na sposób uprawiania teologii dobrze ukazuje opublikowany na łamach „Bonus Pastor" w roku 1888 tekst *Kilka uwag o urządzeniu seminariów duchownych i studiów teologicznych*. Został on napisany jako propozycja reformy programu nauczania w seminariach duchownych w odpowiedzi na przestarzały już program z czasów imperium austro-węgierskiego. Wynika z niego, iż w kształceniu przyszłych księży Pelczar uznawał konieczność uwzględnienia filozofii chrześcijańskiej uprawianej zgodnie z zaleceniami encykliki Leona XIII *Aeterni Patris*, włączając w to ocenę poszczególnych systemów filozoficznych znanych w dziejach filozofii. W teologii dogmatycznej postulował położenie nacisku na zrozumienie istoty dogmatów, pomagające w ich wyjaśnieniu i obronie, a także na poznanie harmonijnych powiązań i historycznego rozwoju teologii. Apologetykę traktował jako konieczne narzędzie pozwalające przygotować studentów do stawienia czoła współczesnym błędom. Podkreślał również potrzebę dobrych studiów biblijnych uwzględniających znajomość języków i archeologii biblijnej oraz postulował odnowę teologii praktycznej i katechezy, szczegółowo się nad tym pochylając [Piech, 2009–2010: 177].

W ten sposób ujawnia się przekonanie Pelczara o tym, że nie można właściwie bronić chrześcijaństwa bez zbudowania spójnego systemu wiedzy teologicznej obejmującej dyscypliny tak teoretyczne, jak i praktyczne. Apologetyce zaś wyznaczał ważne zadanie odparcia współczesnych błędów zagrażających tej spójnej „budowli" filozoficzno-teologicznej. Był więc Pelczar w swoim teologicznym myśleniu przykładem kogoś,

kto całościowo i spójnie chce budować refleksję nad wiarą, tworząc jeden logiczny system. Także w tym aspekcie dochodziło do głosu jego wykształcenie w duchu odnowionej scholastyki. Pomagało mu w tym również to, że pracę badawczą prowadził na różnych polach. Jednocześnie w całej refleksji teologicznej Pelczara dominuje przekonanie, że pełnię prawdy objawionej posiada tylko Kościół katolicki i zadanie obrony tego depozytu jest jednym z najważniejszych dla współczesnych duszpasterzy.

Spotkanie z twórczością naukową Pelczara wprowadza w myśl cechującą się dużą erudycją, zdolnością do twórczego formułowania zdobytej wiedzy ukazywanej jako pewna całość, przejrzystym ujęciem oraz ukierunkowaniem przede wszystkim na wymiar praktyczno-duszpasterski. Właściwie wszystkie jego prace dydaktyczne i naukowe były podejmowane pod kątem ich przydatności duszpasterskiej [Piech, 2009–2010: 186].

Stosunek do adwersarzy

To, w jaki sposób Pelczar odnosił się do adwersarzy, doskonale ilustruje spór, w który w roku 1881 wszedł z kanonikami Kapituły krakowskiej, broniąc praw przysługujących kanonikom uniwersyteckim. Jego poprzednicy na stanowiskach kanoników uniwersyteckich nie korzystali z należnych im praw do uczestniczenia w życiu Kapituły oraz udziału w jej dobrach, stąd zrodziła się praktyka, by traktować kanoników uniwersyteckich jako kanoników honorowych. Pelczar nie zgadzał się z takim postawieniem sprawy i wszedł w spór z Kapitułą, a gdy ta trwała przy swoim stanowisku, biskup zaś nie chciał rozstrzygnięcia sprawy, Pelczar odwołał się do Stolicy Apostolskiej. Ta rozstrzygnęła sprawę, przyznając rację Pelczarowi [Bar, 1966: 292–293]. W następujących słowach skomentował ją sam Pelczar:

> Wywołało to wielką niechęć, nie tylko u niektórych kanoników i księży krakowskich, ale nawet u Ks. Biskupa D.[unajewskiego], który stanął otwarcie po ich stronie i odtąd aż do ostatnich prawie lat przed swoją śmiercią darzył mnie i ks. Spisa swoją niełaską. Znosiliśmy to cierpliwie, mając to przekonanie, że spełniliśmy ciężki obowiązek i okazaliśmy się wiernymi przysiędze, złożonej przy instytucji. Nie ubliżyliśmy też w niczym czci i uległości należnej arcypasterzowi diecezji. Nasi następcy będą mieli drogę utorowaną, a Uniwersytet nie straci praw swoich [Bar, 1966: 292–293].

Spór ten dobrze ujawnia postawę Pelczara wobec adwersarzy. Z jednej strony w jego polemice obecny jest szacunek dla nich. Z drugiej jednak

ponad wszystko stawia on wierność prawdzie, którą poznał. Odzwierciedla to również język charakterystyczny dla teologii i apologetyki tamtego czasu odwołujący się do takich określeń jak „heretyk" czy „schizmatyk". Dla Pelczara prawda bowiem jawi się jako coś najważniejszego, a jej obrona jest najwyższą wartością, wobec której ustąpić musi wszystko inne. Jest to więc apologetyka, która kładzie nacisk na wymiar przedmiotowy prawdy, a zasadniczo nie zatrzymuje się na podmiotowych uwarunkowaniach prowadzących do poznania prawd (oprócz wskazania takich uwarunkowań, które od strony negatywnej wpływają na podmiot poznający).

Forma literacka

Postawiony sobie przez Pelczara cel, aby jego dzieła apologetyczne były jak najbardziej przystępne i napisane prostym językiem, a zarazem charakterystyczny dla neoscholastyki sposób porządkowania myśli sprawiły, iż mają one formę traktatów, w których autor stara się – zgodnie z przyjmowanym w jego epoce stylem – systematycznie omówić podejmowane zagadnienia. Są to więc swego rodzaju przewodniki, w których Pelczar prowadzi czytelnika, przeplatając systematyczny wykład pytaniami, które rodzą się w trakcie omawiania poszczególnych treści, oraz uwzględniając wysuwane pod ich adresem rozmaite wątpliwości albo krytykę katolickiego stanowiska. Znamienne jest też, że wymiar historyczny kształtowania się danych poglądów jest wprawdzie w jego myśli uwzględniany, ale niekiedy dzieje się to jakby obok prowadzonego wywodu. Widać to choćby w tym, że w dziele *Obrona religii katolickiej. T. 1. Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników* refleksja nad historycznym rozwojem postawy niewiary dołączona jest na końcu jako swego rodzaju dodatek, a nie włączona w narrację.

Swoje teksty apologetyczne Pelczar ukształtował na wzór traktatów cechujących się jasnym podziałem na części oraz prowadzonym w obrębie tych części logicznym wywodem. Można w tym dostrzec nawiązanie do metody św. Tomasza, który przedstawiał najpierw daną tezę, następnie przywoływał argumenty przeciwne oraz przemawiające za nią, by wreszcie sformułować wniosek. Wszystkie te elementy są formalnie obecne w tekstach Pelczara, choć przedstawione w formie narracji pozwalającej również lepiej włączyć zagadnienia związane z historycznym rozwojem danej doktryny. Pojawiające się zaś raz po raz pytania czynią z tych tekstów swego rodzaju dialog z czytelnikiem lub są punktami otwierającymi nowe obszary problemowe omawianego zagadnienia.

Główne wątki apologetyczne

O wątkach apologetycznych w myśli Pelczara można mówić z dwojakiej perspektywy. Z jednej strony chodzi o całość jego twórczości, którą głęboko naznacza wymiar apologijny. Wszystko, co było treścią wykładów oraz twórczości pisarskiej późniejszego biskupa, przeniknięte było pragnieniem, aby właściwie świadczyło o Bogu i Kościele oraz przeciwstawiało się prądom podważającym wiarę. Stąd nawet teologia pastoralna i publikacje z tej dziedziny czy dzieła związane z duchowością albo historią były tworzone z takim zamysłem. Wymiar apologijny przenika również siódmy tom w serii *Obrona religii katolickiej*, który treściowo jest zaliczany do dogmatyki i wykładu katechizmowego, ale przy każdym omawianym temacie uwzględnia zarzuty oraz podaje odpowiedzi na nie.

Jednocześnie należy wyróżnić w bogatej działalności i twórczości naukowej Pelczara konkretne tematy ściśle związane z uprawianiem apologii i myślą apologetyczną. Na pierwszym miejscu trzeba tu wymienić argumentację za prawdziwością religii chrześcijańskiej. Temat ten jest potraktowany szeroko i systematycznie, zwłaszcza w dziele *Obrona religii katolickiej. T. 1. Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników*, ale również w *Konferencjach apologetycznych*. Pelczar broni zasadności religii i jedynej pozycji religii katolickiej pośród innych religii, omawiając istotę i genezę religii, znaczenie religii chrześcijańskiej dla życia człowieka i społeczności oraz jej pozytywny wpływ na życie i kulturę. W obrębie tej tematyki analizowane jest też zjawisko niewiary, jej przyczyny oraz historia rozwoju. Jest to więc ujęcie, które cechowało klasyczną myśl apologetyczną.

Znamienne jest, że Pelczar zasadniczo nie przedstawia apologetycznego traktatu o Jezusie Chrystusie i o Kościele – być może dlatego, iż w serii „Obrona religii katolickiej" zaplanowano takie tomy i mieli je opracować inni autorzy. Z tego zapewne powodu w siódmym tomie *Obrony religii katolickiej* prawda o Chrystusie prezentowana jest z perspektywy dogmatycznej, a więc omawiane jest zagadnienie Wcielenia, oraz – co charakterystyczne – nie ma żadnego osobnego rozdziału poświęconego Kościołowi. Jak jednak wspomniano wyżej, wymiar apologijny towarzyszy temu dogmatycznemu wykładowi – lecz punktem wyjścia są już przyjęte prawdy wiary, a nie doprowadzenie do nich. Pozwala to stwierdzić, że dla Pelczara apologia religii katolickiej i uwzględniona w niej refleksja nad zasadnością postawy wiary stanowiły fundament apologetyczny. Po uzasadnieniu, iż przyjęcie wiary katolickiej jest racjonalne, można było dalszą część refleksji rozwijać już z perspektywy wiary.

Nie można pominąć, iż jako historyk Pelczar był wrażliwy na wyzwania związane z danymi momentami dziejowymi. Jego prace na temat masonerii oraz rewolucji francuskiej zostały napisane jako odpowiedź na związane z tymi zjawiskami tendencje sekularyzacyjne oraz poglądy kwestionujące wiarę katolicką. Stąd można powiedzieć, że w tym obszarze mamy do czynienia ze swego rodzaju apologetyką kontekstualną.

Jest więc Pelczar w swej twórczości z jednej strony przykładem klasycznego apologety (apologia religii i wiary), a z drugiej wykracza poza wąskie ramy apologetyki i pragnie nadać rys apologijny wszystkim tematom stanowiącym treść wyznania wiary – tak by jawiły się one jako aktualne i wiarygodne – oraz włącza w swą refleksję apologetyczną tematykę historyczną, w której uwzględnia współczesne wyzwania dla wiary związane z powstaniem masonerii oraz dziejami rewolucji francuskiej. Jest to zatem apologia, która nie abstrahuje od znaczenia kontekstu społeczno-politycznego danej epoki.

Bibliografia

Źródła

Pelczar, J. S. (1873). *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*. Przemyśl.

Pelczar, J. S. (1875). *Ziemia Święta i Islam, czyli szkice z pielgrzymki do Ziemi Świętej, cz. 1–2*. Lwów: nakładem autora.

Pelczar, J. S. (1878a). *Mowa na nabożeństwie żałobnem za duszę śp. Józefa Dietla miana dnia 21 stycznia 1878 roku w kościele N.P. Maryi w Krakowie*. Kraków: Redakcja „Czasu".

Pelczar, J. S. (1878b). *Toast „Kochajmy się!" X. Dra Józefa Pelczara Profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego na obiedzie danym na uczczenie Marszałka Krajowego hr. Ludwika Wodzickiego w dniu 6 lutego 1878*.

Pelczar, J. S. (1880–1881). *Pius IX i jego wiek, t. 1–3*. Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki.

Pelczar, J. S. (1882). *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austryi, w Prusach i w Królestwie Polskiem*. Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki.

Pelczar, J. S. (1885). *Konferencye apologetyczne o przyczynach niedowiarstwa w naszych czasach i o potrzebie religii miane w roku 1884 w Krakowie*. Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki.

Pelczar, J. S. (1888). Kilka uwag o urządzeniu seminariów duchownych i studiów teologicznych. *Bonus Pastor*, 10: 19–20.

Pelczar, J. S. (1890). *Rewolucya francuska wobec religii. Odczyt miany 23 lutego 1890 r. na dochód Towarzystwa Wzaj. Pomocy Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego, powiększony dopiskami*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pelczar, J. S. (1896). *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim, cz. 1: Kaznodzieje greccy do IX wieku, łacińscy do XVI wieku; cz. 2: Kaznodzieje polscy.* Kraków: Drukarnia „Czasu".

Pelczar, J. S. (1897a). *Rozmyślania o życiu kapłańskim, czyli ascetyka kapłańska, cz. 1–2*, wyd. 2. Kraków: Drukarnia „Czasu".

Pelczar, J. S. (1897b). *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim. Dodatek do cz. 2.* Kraków: Spółka Wydawnicza Polska.

Pelczar, J. S. (1898a). *Leon XIII jako uczeń, kapłan i papież. Mowy miane dla uczczenia dyamentowego jubileuszu kapłaństwa Ojca Świętego Leona XIII.* Kraków: Drukarnia „Czasu".

Pelczar, J. S. (1898b). *Rozmyślania o życiu zakonnem dla zakonnic*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pelczar, J. S. (1900). *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim, cz. 3: Kaznodzieje ludów słowiańskich, romańskich i germańskich*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pelczar, J. S. (1903). *Podręcznik do adoracyi Przenajśw. Sakramentu*, wyd. 2. Przemyśl: Bractwo Przenajświętszego Sakramentu.

Pelczar, J. S. (1905). *Masonerya (jej początki, organizacya, ceremoniał, zasady i działanie)*. Przemyśl: Drukarnia Udziałowa (wydane pod pseudonimem J. S. Korczyński).

Pelczar, J. S. (1911). *Obrona religii katolickiej, t. 1: Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników*. Przemyśl: Księgarnia A. Juszyńskiego.

Pelczar, J. S. (1914). *Pius IX i Polska*. Miejsce Piastowe: Drukarnia Towarzystwa „Powściągliwość i Praca".

Pelczar, J. S. (1917). *Obrona religii katolickiej, t. 7: Tajemnice religii katolickiej. Rozprawy dogmatyczne dla ludzi wykształconych*. Przemyśl: Drukarnia Towarzystwa „Powściągliwość i Praca".

Pelczar, J. S. (1918a). *Dodatek do czwartego wydania (z r. 1898) dzieła p.t.: Prawo małżeńskie katolickie…*. Kraków: Drukarnia J. Czerneckiego.

Pelczar, J. S. (1918b). *Ważniejsze zmiany i uzupełnienia w prawie kościelnem według nowego kodeksu*. Przemyśl: Drukarnia Zagajewskiego i Łazora.

Pelczar, J. S. (1920). *Obrona religii katolickiej, t. 1: Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników*, wyd. 2. Przemyśl: Drukarnia Towarzystwa „Powściągliwość i Praca".

Pelczar, J. S. (1922). *Rewolucja francuska wobec religii katolickiej i jej duchowieństwa*. Przemyśl: Drukarnia J. Łazora.

Pelczar, J. S. (1923). Prawienie kazań. Wskazówki dla pasterza dusz. *Przegląd Homiletyczny*, 1: 2–3.

Opracowania

Bar, J. R. (1966). Autobiografia Józefa Sebastiana Pelczara. *Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny*, 9(1–2): 213–312. https://doi.org/10.21697/pk.1966.9.1-2.04

Bartel, W. M. (1975). Biskup Pelczar jako prawnik. W: *Biskup Pelczar. Materiały z sesji naukowej poświęconej życiu i działalności Sługi Bożego J. S. Pelczara, Kraków*

21 III 1974 (s. 32–45), B. Przybyszewski, K. M. Kasperkiewicz (red.). Rzym: Zgromadzenie Sióstr Służebnic N. Serca Jezusowego.
Gajda, A. (2011). Święty Józef Sebastian Pelczar i jego „Życie duchowe" (z perspektywy językoznawczej). W: *Autorytety w perspektywie chrześcijańskiej* (s. 97–117), B. Bogołębska, M. Worsowicz (red.). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7525-592-8.09
Kasperkiewicz, K. M. (2000). Józef Sebastian Pelczar. I. Życie i działalność. W: *Encyklopedia katolicka* (t. 8, kol. 159–160), A. Bednarek i in. (red.). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
Piech, S. L. (1995). *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
Piech, S. L. (2009–2010). Święty Józef Sebastian Pelczar. *Folia Historica Cracoviensia*, 15–16: 171–186. https://doi.org/10.15633/fhc.1184
Przybyszewski, B. (1975). Postać biskupa Pelczara na tle epoki. W: *Biskup Pelczar. Materiały z sesji naukowej poświęconej życiu i działalności Sługi Bożego J. S. Pelczara, Kraków 21 III 1974* (s. 11–19), B. Przybyszewski, K. M. Kasperkiewicz (red.). Rzym: Zgromadzenie Sióstr Służebnic N. Serca Jezusowego.
Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum (1987). *Premislien. Beatificationis et canonizationis Servi Dei Iosephi Sebastiani Pelczar, episcopi, fundatoris Ancillarum a S. Corde Iesu. Summarium documentorum*. Roma.

Summary

Joseph Sebastian Pelczar was born on 17 January 1842 in Korczyna (near Krosno in Poland) into a family of moderately prosperous farmers. After attending schools in Rzeszów (1850–1858) and Przemyśl (1858–1860), he entered the Przemyśl seminary in 1860. He graduated in 1864 and was ordained a priest. After a short period of pastoral service in the parish of Sambor (diocese of Przemyśl, Poland), in 1865 he began his studies in Rome at the *Collegium Romanum*. In 1866, after six months of study, he passed the licentiate examination in theology, which entitled him to take up doctoral studies. He continued the study of theology at the Sapienza University run by the Dominicans. He presented his doctoral thesis entitled *Ex institutione Christi vera ejus est dos et una: in fide, caritate, regimine* in the same year and received the degree of Doctor of Theology on 10 December 1866. He took up studies in canon law immediately after receiving his ecclesiastical licentiate in dogmatic theology. He completed them at the University of St Apollinaris (later the Lateran University) on 1 April 1868 with a thesis entitled *De cohabitatione clericorum cum mulieribus*.

Pelczar's Roman studies deeply marked his theological thinking. During these years, as a resident of the Polish College in Rome, he had the opportunity to meet Pius IX, who visited the new residence of Polish theology students. These encounters underlay Pelczar's deep respect for

the institution of the papacy. Furthermore, the intellectual formation he received was characterised by the spirit of neo-scholasticism prevailing at the Roman College run by the Jesuits, where Pelczar studied. At that time, he attended lectures by well-known figures such as G. Perrone SJ (a theologian lecturing in the spirit of renewed Thomism), J. Franzelin (dogmatic theologian), A. Ballerini (moral theologian), V. Cardella (dogmatic theologian) and F. S. Patrizi (biblical scholar).

After his return from Rome, he worked first in the Przemyśl diocese (Poland) as a curate in Wojutycze and then in Sambor (1868–1869). In 1869 he was appointed prefect of studies and professor at the Przemyśl seminary. At the same time he held various positions in the diocesan curia (1869–1877). He taught pastoral theology (from 1870) and canon law (from 1873).

In 1875 he applied for the chair of pastoral theology at the Jagiellonian University. On 19 March 1877, the Emperor (this part of Poland was under the political occupation of the Austro-Hungarian Empire) signed his professorial appointment. He received the chair of history and church law. In 1880 he took up the chair of pastoral theology. In 1881, he was elected Dean of the Faculty of Theology at the Jagiellonian University, and in 1882 became Rector of the same university (until 1883). Throughout this time Pelczar strove to raise the profile of the Faculty of Theology and in 1885, once again elected Dean, he secured the restoration of the Faculty's right to award doctorates. Respected by students for his captivating lectures and by the academic community for his organisational skills, he served as Dean three times (1881–1882, 1884–1885, 1890–1891).

He cared in various ways for the proper intellectual and spiritual education of university students. Thus, in May and June 1884, he delivered seven apologetic conferences on the causes of unbelief and the need for religion (printed in 1885 and reissued in 1890), and in 1890 a lecture on 'The French Revolution in the face of religion'. He also tried to oppose socialist tendencies emerging among students by founding the periodical 'Prawda' [Truth].

Pelczar also engaged in social work in the broad sense. In 1892, he helped to open a shelter for servants who were sick or homeless. In 1894 he established the 'Congregation of the Servants of the Heart of Jesus' to care for domestic servants.

During this time, J. S. Pelczar also published many works on the formation of priestly and religious spirituality.

In 1898, he was appointed Auxiliary Bishop of Przemyśl (Poland), and after the death of Bishop Łukasz Sołecki in 1900, Bishop of the Diocese of Przemyśl.

Bishop Pelczar died on 28 March 1924.

He was beatified on 2 June 1991 and canonised on 18 May 2003 by Pope John Paul II.

Up to 1899, i.e. during the years of his scholarly and teaching work, Pelczar published 100 items (both books and shorter publications), and by the end of his life he had published a total of 625 publications of varying length (including numerous pastoral letters, official announcements or orders, but also much more extensive items).

An important part of Pelczar's work concerned the spiritual life. This area of theological reflection was related to his pastoral sensitivity and interest in pastoral theology. In this field he published works on the Christian spiritual life, including those devoted to priestly and religious life. It is worth mentioning that the publication *Życie duchowe czyli doskonałość chrześcijańska* (Spiritual Life or Christian Perfection), as an original synthesis based on classical ascetical sources, was for half a century an introductory textbook on the spiritual life used in seminaries.

Educated in canon law, he also published several important works on Catholic matrimonial law taking into account the civil law in force in Austria, Prussia and the Kingdom of Poland.

Another aspect present in Pelczar's scholarly work was reflection on preaching and homilies. He himself was the author of many published sermons, but also of several publications devoted to reflection on the art of preaching, especially on the history of preaching in the Catholic Church (3 vols.).

The above-mentioned areas of Pelczar's scholarly activity show his broad interests. Although thematically they are not directly related to the practice of apologia or apologetics, they reflect concern for the development of the Church and the quality of her spiritual life. Slightly closer to the idea of apologia, on the other hand, are works devoted to the figures of the popes of his time, Pius IX and Leo XIII. These publications are, in a way, an apologia for the papacy – not so much in the sense of an apologia for the office understood as such, as for the office exercised by the individual Successors of Peter.

The most significant works on apologia and apologetics are:

1) *Konferencye apologetyczne o przyczynach niedowiarstwa w naszych czasach i o potrzebie religii miane w roku 1884 w Krakowie* (Apologetic Conferences on the Causes of Unbelief in our Time and the Need for Religion, delivered in 1884 in Kraków, Poland) – this is the text of seven apologetic conferences about the causes of unbelief and the need for religion delivered in Kraków and published a year later, then reissued and supplemented.

2) *Rewolucja francuska wobec religii* (The French Revolution in the face of religion) – this is a text analysing events connected with the French Revolution and the persecution of believers and the clergy. Acknowledging the French Revolution as one of the most important events of modern times with an ideological impact not only on France but also on the world, Pelczar raises the question of the reasons for these events.
3) *Masonerya, jej początki, organizacja, ceremoniał, zasady i działanie* (Freemasonry, its origins, organisation, ceremonial, principles and operation) – this work was rich in interesting and sometimes little-known or entirely unknown information and attracted considerable attention.
4) *Obrona religii katolickiej. T. 1. Jak wielkim skarbem jest religia katolicka i dlaczego ta religia ma dzisiaj tylu przeciwników* (Defence of the Catholic Religion. Vol. 1. How great a treasure is the Catholic religion and why this religion has so many opponents today) – this is the first in a planned series of conferences and publications aimed at explaining the basis and content of the "Catholic religion". Together with other clergymen of Przemyśl, J. S. Pelczar decided to respond in this way to various manifestations of the questioning of religion in social and personal life. The Defence of the Catholic Religion, as the first volume of a whole series, was introductory and only outlined certain issues that were to be explored in greater depth in subsequent volumes. In its content, the first volume is related to the Apologetic Conferences, but its structure is different. It discusses definitions, essential dimensions and misconceptions of the phenomenon of religion, the origins of religion and contemporary religions, the relationship between religion and reason, the importance of religion for the human will, heart and family, and the significance of religion for social life. In his book, Pelczar also analyses the development of unbelief and its sources.
5) *Tajemnice religii katolickiej – rozprawy dogmatyczne dla ludzi wykształconych. Obrona religii kat. T. 7* (Mysteries of the Catholic religion – dogmatic treatises for educated people. Defence of the Catholic Religion. Vol. 7) – this is the best of Pelczar's works, written in simple and accessible language. It is a kind of textbook on dogmatics for lay people. The work contains an almost comprehensive exposition of the doctrine of the Christian faith based on the scholastic method. Although it is a dogmatic work, an apologetic spirit pervades it, as each article of faith is justified and defended against the objections raised to it.

In his theological work, taking the neo-scholastic assumptions as a point of reference, Pelczar recognised the cognitive value of reason and placed particular emphasis on its importance in apologetic and theological reflection. The theological reflection of the author is shaped according to the principle of St Thomas Aquinas to properly distinguish and to show the relations between the differentiated dimensions of the examined reality. His apologetic treatises are characterised precisely by an attempt at such an in-depth analysis. However, this is not just an analysis that takes into account the theoretical and abstract dimension. In some of the content discussed, there is an awareness of the importance of history for the understanding of a given issue (especially in the texts on Freemasonry and the French Revolution) and a consideration of current questions related to the development of the sciences. In this sense, Pelczar's apologetic thought not only draws on strictly logical and abstract argumentation but also takes into account historical conditions and, above all, is sensitive to the questions currently posed as a result of the development of new sciences and the new context of the problems discussed.

Thus, in shaping his views, Pelczar sought to take into account the widest possible range of literature, including – or even primarily – foreign publications. An analysis of Pelczar's apologetic works shows that, in addition to referring to classical sources (Scripture, the Fathers of the Church, Christian philosophers with particular reference to St Thomas, classical theology), he cites the views of his contemporaries, both Catholic authors and authors with whom he polemicised.

Pelczar was convinced that Christianity cannot be properly defended without building a coherent system of theological knowledge encompassing both theoretical and practical disciplines. To apologetics he assigned the important task of repelling contemporary errors threatening this coherent philosophical and theological "edifice". Thus, in his theological thinking Pelczar was an example of someone who sought to develop a comprehensive and coherent reflection on faith, creating a single logical system in the spirit of renewed scholasticism.

Throughout Pelczar's theological reflection, the dominant conviction is that the fullness of revealed truth is possessed only by the Catholic Church and that the task of defending this deposit is one of the most important for contemporary pastors.

An encounter with Pelczar's scholarly work introduces one to a body of thought characterised by great erudition, an ability to creatively formulate acquired knowledge presented as a coherent whole, clarity of exposition and a focus primarily on the practical-pastoral dimension. Virtually

all his teaching and scholarly work was undertaken with a view to its pastoral usefulness.

Abstrakt

Rozdział przedstawia teologiczny i apologetyczny dorobek Józefa Sebastiana Pelczara w ścisłym związku z jego działalnością duszpasterską i formacyjną. Jego pisma podejmowały wyzwania wynikające z nowoczesności, przemian społecznych, osłabienia tradycyjnych form religijności i narastającego indyferentyzmu. Pelczar łączył obronę katolickiej doktryny z troską o jej praktyczne znaczenie dla życia jednostek i społeczeństwa. Charakterystyczna dla jego twórczości była szeroka erudycja, przejrzystość wykładu oraz podporządkowanie refleksji naukowej celom duszpasterskim. Rozdział pokazuje, że jego apologetyka była nie tylko polemiką z nowymi ideami, lecz także próbą przedstawienia chrześcijaństwa jako spójnej propozycji życia religijnego, moralnego i społecznego.

Słowa kluczowe: Józef Sebastian Pelczar; apologetyka katolicka; teologia katolicka; Kościół i społeczeństwo; nowoczesność; indyferentyzm religijny; teologia pastoralna; kultura chrześcijańska

Abstract

The chapter presents the theological and apologetic legacy of Józef Sebastian Pelczar in close connection with his pastoral and formative activity. His writings addressed the challenges of modernity, social transformation, the weakening of traditional forms of religiosity, and increasing religious indifferentism. Pelczar combined the defence of Catholic doctrine with concern for its practical significance in individual and social life. His work was characterised by broad erudition, clarity of presentation, and the subordination of scholarly reflection to pastoral purposes. The chapter shows that his apologetics was not merely polemical but also sought to present Christianity as a coherent religious, moral, and social vision.

Keywords: Józef Sebastian Pelczar; Catholic apologetics; Catholic theology; Church and society; modernity; religious indifferentism; pastoral theology; Christian culture